

# De fremmede kulturers påvirkning af udviklingen - I

*Af Jørgen Straarup*

## Introduktion

### Resumé

I detta föredrag kommer jag att teckna en skiss av vad jag uppfattar som begravningsplatsernas roll i den samhällsförändringsprocess som de nordiska länderna är mitt i, nämligen övergången från monokulturellt till multikulturellt samhälle. Min grundläggande iakttagelse är att de nordiska länderna i ett internationellt perspektiv är mycket speciella länder, och att denna speciella karaktär ibland kan vara ett hinder för invånare i de nordiska länderna att se problem klart och tydligt.

Det speciella med de nordiska länderna är att de mer entydigt än vad som är vanligt i en internationell jämförelse är nationalstater, det vill säga att statens gränser sammanfaller med en nations gränser.

I en utveckling mot större öppenhet över gränserna, dels beroende på en uppluckring av säkerhetspolitiken, dels på en större internationalism i de mellanstatliga flyktingströmmarna, skapar detta problem för de nordiska ländernas invånare att förstå och acceptera kulturelement som inte hör till den nationella kulturen.

Ett av de områden där detta kommer till tydligast uttryck är just begravningsplatserna och de ceremonier med vilka begravingar äger rum.

I förlängning av denna problembeskrivning kommer jag att ge uttryck åt vissa normativa uppfattningar om begravningsmyndigheters roll och skyldigheter i de nordiska länderna, i deras centrala position som förvaltare av en demokratisk, religiös och hortokulturell tradition.

### Nation, stat, samhälle

För att kunna hitta den nyckel som jag upplever mig ha hittat i en annars svåröverskådlig situation, måste jag

inleda med lite begreppsexercis och klargöra hur jag använder vissa centrala termer i det jag ska säga, nämligen "nation", "samhälle", och "stat". Jag har – för att starta någonstans – hittat några definitioner i den svenska Nationalencyklopedin, som slutförts relativt nyligen.

Nation: "term som i svenskt språkbruk används i olika sammanhang som liktydigt med stat, t.ex. i benämningen Förenta Nationerna. Grundläggande avser emellertid begreppet "nation" inte stater utan relaterar till begreppet "folk", dvs. människor som knyts samman av en gemensam identitet. Basen för de nationella identiteterna kan variera, och varje nation bygger på subjektiva föreställningar om vad som karakteriserar identiteten. En gång etablerade inom gruppen tenderar emellertid dessa föreställningar att leva kvar och få politisk betydelse". Nationalencyklopedin 14, sid 38, (1994), signerad "RJo".

Samhälle: "benämning på en grupp individer förenade av ett nätverk av sociala relationer med viss varaktighet och kontinuitet över tid. Till övriga kännetecken hör att individerna har en gemensam kultur och tradition, att samhället överlever sina invånare, att det till största delen reproducerar sig självt och att det är territoriellt avgränsat." Nationalencyklopedin 16, sid 226, (1995), osignerad artikel.

Stat: "ett landområde med gemensam styrelse, formellt suveränt i förhållande till andra stater. Inåt reglerar staten som myndighet relationerna mellan dess invånare. Detta förutsätter någon form av ordnad maktutövning. Utåt hävdar staten sina intressen gentemot andra stater eller "aktörer" i det internationella systemet." Nationalencyklopedin 17, sid 202, (1995), osignerad artikel.

Samhälle är en term som jag inte kommer att använda i min analys i någon särskild utsträckning. Men man kan notera att det – speciellt i Sverige – finns en tradition att säga samhälle, när man menar stat. I en lång socialdemokratisk tradition talas det en hel del om "det starka samhället", när man menar "den starka staten". Men det är bitvis en annan historia.

Staten är det regelverk och det system som avgör hur olika typer av handlingar bestraffas och belönas och hur gemensamma angelägenheter ska bekostas och betalas. Statsmakten är garant för sådana nyttigheter som försvar, ordningsmakt, rättsväsende och skattemyndighet. Der är staten som avgör och intervenerar när det finns risk att invånarna börjar slås med varandra, och det är staten som ska förvalta det system av regler som utgör lagstiftningen i ett bestämt område. Ibland gäller regelverket hela riket, ibland enbart en kommun, men oavsett vilken geografisk vidd som enheten har är det rimligt att använda den övergripande termen "stat".

Nationen är något helt annat. Nationen är det gemensamma minnet, den gemensamma historien, den gemensamma utvecklingen, den gemensamma kulturen, den gemensamma identiteten. Nationen är de egenskaper som får folk att uppleva att de utgör ett folk, oberoende av under vilken statsmakt de hör hemma.

## Nationalstat

De nordiska länderna kännetecknas av att stat och nation sammanfaller. För många har de senare årens politiska händelser lett till en ny erfarenhet, nämligen att det inte behöver att vara så. Stat kan vara en sak, nation en annan. Det finns ingenting som nödvändiggör att staten har samma gränser som nationen. I ljuset av dessa händelser framstår Norden snarare som undantaget än som regeln.

## Multinationella stater

Första exemplet kan vara fallet Sovjetunionen. Den staten saknade sammanhållande lim när statsmaktsapparaten föll ihop. Då den gemensamma statsbildningen förlorade sin repressiva kraft, gick det inte att hålla de olika delarna – eller nationerna – samman under ett gemensamt statsparaply. Enbart de delar av den sovjetiska staten som haft den längsta nationella likriktningsperioden stannade kvar i Ryssland. Delar av Sovjetunionen som uppenbarligen var erövringar på andras bekostnad uppnådde självständighet från Ryssland. Därefter har vi sett det på närmare håll i forna Jugoslavien. När den jugoslaviska statsmakten förlorade sin kraft, rev de olika delarna sig lös från förbundet. Först

på plan var Slovenien, sedan Kroatien, Serbien, Bosnien och Hercegovina. Dessa olika länder var inte särskilt homogena, och därför har striderna fortsatt på ett mycket smärtsamt sätt sedan dess.

Det tydligaste exemplet utgörs emellertid av det utveckling som forna Tjeckoslovakien genomgått. Att den staten bestod av två nationer hörs direkt på namnet, Tjeckien och Slovakien, och efter Sovjetunionens sammanbrott beslöt dessa båda nationer efter en folkomröstning att gå var sin väg och bli två stater.

I det senare fallet kan man kanske säga att slovakerna inte upplevde att de hade så mycket gemensamt med tjeckerna ifråga om minne, historia, kultur, religion och identitet, trots att de båda nationerna gått hand i hand i samma stat under många år.

## Ennationsstater

De nordiska länderna har helt andra kännetecken. De nordiska länderna har ett så tydligt och dominerande nationselement i sig att de praktiskt taget är ennationsstater.

Låt mig ta det tydligaste exemplet först: Sverige. Man brukar säga att nuvarande Sverige enades under av Gustaf Vasa, och visserligen har vissa delar av de övriga nordiska och baltiska länderna sedan dess tillhört Sverige, men nuvarande Sveriges område har till stora delar varit konstant sedan 1500-talet. Samme Gustaf Vasa skapade en institution som sedan präglat staten och de människor som styrs av den, nämligen den centraliserade maktapparaten. Det är djupt förankrat i svenskarnas medvetande att centralmakten innerst inne är något bra och förnuftigt, tvärt emot motsvarande danska medvetande.

Det finns en annan nation inom Sveriges gränser, nämligen den samiska nationen. Samerna har emellertid genom sin lösa geografiska förankring varit ovilliga att identifiera sig med den svenska statsbildningen, de har varit relativt få, och de har inte gjort anspråk på att vilja styra sina egna angelägenheter. Därför syns de mycket lite i den svenska kulturen.

Om andra befolkningsgrupper i Sverige kan man i stort sett säga att de inte bildat egna nationer. 1700-talens smeder från Belgien, de så kallade vallonerna, har integrerats, 1950- och 1960-talens italienska industriarbetare har smält in i befolkningssmassen, och den rätt stora fins-

ka arbetskraftsinvandringen är, med viss motsträvighet, på samma väg.

Situationen i Danmark, Norge och Finland påminner om den svenska. Det finns en orubblig centralnation och små, kraftlösa minoritetsnationer. I Danmark kan den tyska nationen i Snderjylland, färingarna och grönlänningarna sägas vara sådana små alternativa nationer, i Finland folken från Karelen och i Norge samerna. Det finns små alternativa nationella kulturer inom statsmaktens ramar. Men de är undantag. De nordiska länderna är i mycket hög grad nationalstater.

För att undvika att ge intrycket att mångnationella stater är i en gemensam upplösningsprocess kan man peka på sådana stater som Canada och Schweiz, båda exempel på att den samtida förekomsten av många stater kan förenas med att vara stabila statsbildningar utan tendenser till generell upplösning.

## Nationalstatsmentalitet

Det faktum att de nordiska länderna haft framgång i den mellanstatliga konkurrensen om marknadsandelar och inflytande har lett till att de nordiska ländernas invånare kommit att uppfatta nationalstaten som den naturligaste av statsbildningar. Det har för nordborna kommit att framstå som självklart att en stat bör sammanfalla med en nation och att det är positivt att stat och nation sammanfaller.

Här kan jag inte hänvisa till fakta på samma sätt som tidigare utan tvingas hänvisa till indicier. Ett sådant indicium är det argument som används då invandrare klagar på aspekter av en av de nordiska miljöerna. Då svarar nordisk Medelsvensson: "Om det inte passar här, kan du bara åka hem till dig själv, där det passar bättre! Ingen har bett dig komma."

På motsvarande sätt finns det en tendens för nordbor att ha uppfattningen att alla har ett ställe på jorden där just den egna nationen sammanfaller med en statsbildning. På samma sätt som danskar har Danmark, norrmän har Norge och finnar har Finland har varje person ett ställe på jorden där hans eller hennes nation har identiska gränser med en stat, och där man följaktligen kan känna sig välkommen, hemma och tillfreds. Jag behöver knappast här argumentera för att denna uppfattning inte håller.

## Nationalstatsideologi

De senaste århundradenas politiska erfarenheter kan snarast sägas ha stärkt nordbornas uppfattningar om nationalstatens förträfflighet så pass tydligt, att man kan tala om en nationalstatsideologi. Finlands lösrivande från Ryssland och Sovjetunionen bygger till stor del på nationstanken: att finnarna är en annan nation än rysarna. Den omhuldade svenska neutraliteten kan sägas vila på att det saknas etniska eller nationella konflikter innanför Sveriges gränser, varför Sverige kan ägna sig åt att vara vara skiljedomare i andra mellannationella och mellanstatliga konflikter. För Danmarks och Norges vidkommande är det betydelsefullt att länderna varit under hot om inkorporering i en annan statsbildning, den tyska, och att den gemensamma kampen mot denna statsbildning skapat en nationell samling, avspeglad på statsmaktens område.

De specifika erfarenheterna leder till att de nordiska länderna tenderar att rekommendera nationalstatslösningar i de fall då väpnade konflikter hotar att störa den internationella ordningen.

## Norden: ett multinationellt område

Utvecklingen i de nordiska länderna har emellertid gått i annan riktning än mot ökande homogenisering av befolkningarna. Senare hälften av 1900-talet har fört med sig att stora folkmängder flyttat från den geografiska placering deras nation traditionellt haft och slagit sig ned i de nordiska länderna. Här utgör Finland det stora undantaget med sin restriktiva invandringspolitik. Det nationalstatliga utgångsläget har emotsagts av en migration genom vilken de nordiska länderna fått mottaga rätt många invandrare i förhållande till invånarantalet (återigen med Finland som undantaget).

I de nordiska länderna där det finns en viss konsensus kring nationalstatsideologin har detta inneburit problem, i synnerhet i befolkningens relation till de folkgrupper som inte är villiga att låta sig integreras och inkorporeras i den nationella kulturen och identiteten. I relation till folkgrupper som traditionellt visat sig villiga att assimileras och för vilka det inte heller finns tydliga utseendemässiga skillnader har det inte funnits problem. De andra nordiska ländernas medborgare, som traditionellt integreras snabbt i det lands nationella kul-

tur till vilket man flyttat, tillsammans med tyskar, engelsmän och i viss mån balter, utgör en grupp invandrare, kring vilka det varit relativt få problem.

Problemen har tydliggjorts med de grupper som inte varit villiga att integreras i den lokala nationella kulturen, och som tydliggjort detta genom särskilda yttre kännetecken eller särskilda organisationer och vanor. Muslimer av olika nationaliteter är ett av de bästa exemplen.

På vilka områden är det då som problemen blir akuta? I sådana situationer där den nationella kultur en befolkning har med, står i begrepp att ersättas med en annan. Det blir tydligt i skolan, där delar av den nationella minoritetskulturen medvetet ersätts av majoritetens kultur, i relationen till religiösa organisationer, och vid begravningsledningarna, inklusive begravningsplatserna.

## Begravningen: livets sammanfattning

Som inledningsord till nästa led i min tankekedja vill jag ta ett citat från en bok som jag själv har arbetat aktivt med, och där ett genomgående tema är att arbetet med begravningsplatserna är till för de levande, inte de döda.

I centrum för all verksamhet och aktivitet kring begravningsplatsen står de levande. Det är hänsynen till de levande som utgör riktpunkten för alla sanitära problem som tillgodoses med begravningsplatser. Det är för att säga något till de levande som man reser gravvårdar och -monument. Det är för att de levande ska förstå sin egen värdighet och sitt eget värde som man kringgärdar de avlidna med ritualer och ceremonier som uttrycker just detta. Det är för de levande som man gestalter och utformar kyrkogårdar och andra begravningsplatser. Berglund 1994, sid 69.

Jag ska försöka ge ett bud på varför begravningen och begravningsplatsen blir en viktig faktor för uttryck av en nationell minoritetskultur, och därmed även varför majoritetsförsök att rättleda nationella minoriteter in på vad majoriteten upplever som riktigt uppfattas som övergrepp. Avlidna har i testamenten och liknande givit sina efterlevande instruktioner om hur begravningen ska gå till och på vilket sätt de vill bli lagda till vila. Somliga har köpt begravningsplats åt sig, och beställt

gravvård också. Denna höga grad av medvetenhet om det som komma skall torde emellertid vara undantag mer än regel. De flesta avlidna vilar i sina efterlevandes händer också ifråga om de praktiska arrangemangen kring dödsfallet, och de vet om det. Begravning och begravningsplatsfrågor blir därmed i huvudsak något som har relevans för de efterlevande.

Ett av de allra mest använda talesätten vid en avlidens bår är det valhänta försök att betvinga dödens majestät som kommer fram då vi säger: "Peter kommer att leva vidare i våra minnen". Det är ett svårsmältbart faktum att Peter är död, och vi kommer förbi detta svåra faktum genom att mobilisera minnet, som döden inte rör på.

Den avlidnas representation i våra hjärtan och minnen bestämmer vilka beslut vi tar och på vilket sätt som vi utformar begravningsceremoni och gravplats. I de handlingar anteciperar vi vår egen död och tänker oss in i situationen hur vi själva skulle vilja bli behandlade och placerade när det blir vår egen tur.

En medlem av en nationell majoritetskultur har inte några extra problem med att ta beslut om begravning av den avlidna fadern eller modern. Det finns en tradition att bygga på, eller man kan eventuellt låta faderns eller moderns egna uttryckliga önskemål bestämma. Det finns ett kulturellt givet spektrum av handlingsmöjligheter, erkända och godkända av den avlidnas släkt och vänner, och del av majoritetens nationella begravningsplatskultur, såvida man inte föreslår alltför "vågade" ceremonier eller gravvårdar. Det är inga svårigheter för den efterlevande att uppnå att minnet av den avlidna harmonierar med de val som den efterlevande gör, och på ett sådant sätt att den efterlevande själv kan se sig själv i "rollen" som avliden.

För en medlem av en national minoritetskultur ser bilden annorlunda ut. För en efterlevande som förlorar sin pappa blir det en komplicerad bild av motiv. Det är för de levande som begravning och begravningsplats är viktigt, och därför är det hänsynen till de efterlevande som i första hand dominerar den sonens eller dotterns val. Själva är de måhända i mindre utsträckning än fadern bunden av den nationella minoritetskulturen, men eftersom de vet att omgivningen vet att fadern var starkt bunden till minoritetskulturen, måste de av hänsyn till andra efterlevande ge utrymme åt denna kultur. Sonen eller dottern vill nämligen att det tas hänsyn till deras egenskaper när de själva dör.



Den nationella minoritetskulturen kan rymma många olika komponenter ifråga om begravningssedvänjor och krav på plats. Det kan finnas speciella krav på ...

... den lokal där ceremonin ska hållas (kapell utan kors),

... den person som ska leda minneshögtiden (präst),

... den plats där de jordiska lämningarna ska återinfogas i kretsloppet (begravningsplats med östläge),

... det eventuella minnesmärke som ska underlätta för efterlevande att aktivt minnas den avlidna (fotografi på stenen), och

... de olika sätt som efterlevande använder för att minnas (plastblommor).

Sådana speciella nationella minoritetskulturfenomen behöver jag inte gå in på i detalj. Vad som däremot är betydelsefullt är att det i varje typ av speciella önskemål kan uppkomma konflikt, om den nationella majoritetskulturen inte medger undantag från de kulturella val som majoritetskulturen företräder.

## Begravningsplatsen: fridens eller stridens plats?

I och med att döden och begravningen är centrala företeelser för folk finns det visst potential för att begravningsplatsen kan bli en plats där ideologiska strider utspelas i framtiden. Det finns också en viss möjlighet att begravningsplatsen blir ett ställe där ett maktspel kan utveckla sig. Vilka är då komponenterna i denna eventuella strid, detta eventuella maktspel?

En första viktig komponent är traditionen. I det nordiska sammanhanget är traditionen alltid en majoritetstradition. Den är uppbackad av vad jag beskrivit som en lång avsaknad av strider som tydliggör att nation och stat inte behöver vara samma sak, och kryddas därför ofta av sådana kvalificerande termer som "folklig", "äkta dansk", eller "i egentlig mening svensk". En sådan tradition, som getts epitetet folklig har uppnått en maktposition tillsammans med den grupp av personer som är traditionens bärare.

En annan viktig komponent i denna eventuella strid är om det uppkommer en befolkningsgrupp, en nationell-kulturell-religiös minoritet som är tillräckligt stor och stark för att kunna utmana traditionen och traditionens företrädare. Först då en viss kritisk massa har uppnåtts kommer de speciella möjligheterna för att de speciella

önskemålen uppfattas som en angelägenhet för staten, länet eller kommunen, och inte bara en angelägenhet för excentriska individualister, för vilket det allmänna inte har något ansvar.

En tredje viktig komponent i den eventuella kommande striden är defensiviteten hos traditionens försvarare. Uppfattar kyrkogårdscheferna sin uppgift att vara beskyddare av en speciell hortokulturell miljö, eller uppfattar de sig som funktionsansvariga i den meningen att de ska förvalta och skapa möjligheter för alla människor att ta avsked med de jordiska kvarlevorna efter de döda på ett sätt som de uppfattar som värdigt för både dem själva och de avlidna.

## Konklusion

De nordiska staterna har som sin politiska ideologi anammat att alla invånare som beretts plats inom statens gränser ska ha möjlighet att utöva sin religion och leva i sin kulturella särart, såvida detta inte strider med grundläggande demokratiska värderingar (man får vara muslim, men man får inte praktisera omskärelse av flickor). Detta får sägas vara ett viktigt principiellt ställningstagande, som får konsekvenser för i stort sett alla aspekter av det liv som utspelas inom statens geografiska gränser.

Samma grupp av stater har valt att öppna sina gränser för vissa grupper av människor som tidigare bott i andra stater. De olika anledningarna till detta spelar i detta sammanhang ingen roll. Årmed utsträcks den politiska ideologin att gälla även dem. De ska också ha rätt att utöva sin religion och leva i sin kulturella särart. Begravnings seder och begravningsplatser intar – som jag visat – en betydelsefull plats i nationella och kulturella gruppers liv. Riterna omkring döden tillhör de viktigaste uttrycken för en sådan grupps liv.

På grund av den speciella nordiska situationen där nation och stat tenderar att sammanfalla och därmed beblandas, finns det på en rad punkter risk ...

... att den nationella majoritetens ideologi uppfattas som statens ideologi,

... att den nationella majoritetens kulturuppfattning ses som statens kulturuppfattning,

... att den nationella majoritetens religion ses som statens religion (statskyrka eller folkkyrka), och

... att den nationella majoritetens begravnings sed ses

som statens begravningssed, och därmed den enda möjliga.

Om en sådan risk blir verklighet, har nordborna hamnat i en situation där den statliga politiska ideologin säger ett, nämligen att alla har samma rätt, medan det praktiska handlandet säger ett annat, nämligen att några har mera rätt än andra (om George Orwell tillåter mig att låna hans uttryck från boken *Grisfarmen*, på engelska *Animal Farm* från 1945). Det nationella majoritetsarvet sköts om och trimmas med stöd från stat, landsting och kommun, medan minoritetsarvet får skötas i föreningsform med surt insamlade individuella bidrag.

Cheferna för begravningsplatserna har i detta läge en betydelsefull funktion. De kan välja att företräda den nationella majoritetstraditionen, och fungera som den nationella hortokulturella kyrkogårdskulturens skyddare och bevarare, eller de kan välja att vara den principiella jämställdhetens företrädare på begravningsområdet. Oavsett vad de väljer blir det konsekvenser. En följd av att vara nationella kulturväktare är att en rad invånare får uppleva att det inte ens i döden finns den rättvisa och jämställdhet som den, Nordens politiska ideologier talar högt om. En följd av att begravningsplatscheferna väljer att låta minoritetskulturernas önskemål komma till uttryck kan bli att majoritetefen uppfattar att ingen nation har monopol på de nordiska staterna.

Hur mödosam den vägen än kan visa sig vara, tror jag att den är den enda möjliga.

## Referenser

Berglund, Inger. *Kyrkogårdens meditativa rum. Besöket – upplevelsen – gestaltningen* (i samarbete med Jørgen Straarup). Stockholm: Verbum, 1994.

*Jørgen Straarup, Uppsala.  
Docent i religionssociologi  
ved Svenska kyrkans forskningsafdeling,  
Uppsala Universitet.*